

УДК 373.1:811.1

Т. В. Литньова,
кандидат педагогічних наук, старший викладач;
О. В. Разінкіна,
викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІЛЕЙ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ

У статті проаналізовано процес трансформації цільового компонента навчання іноземної мови у вітчизняній школі у світлі сучасних європейських тенденцій. Обґрунтовано доцільність виділення і формулювання вчителем традиційних цілей навчання іноземних мов на етапі запровадження компетентнісного підходу до іншомовної освіти. На основі офіційних документів і шкільних програм розглянуто зміст практичної, освітньої, виховної і розвивальної цілей навчання у межах компетентнісної освітньої парадигми. Розкрито сутність визначених чинною програмою з іноземних мов компетенцій, які формують міжкультурну комунікативну компетентність учня.

Постановка проблеми. Останні роки XX та початок XXI століть знаменуються відчутною динамікою соціально-економічного розвитку України. Значно активізувалися міжнародні зв'язки української держави, посилися її авторитет у світовому і європейському просторі. Все це стало передумовою для вагомих трансформаційних процесів у вітчизняній освітній галузі загалом та у сфері навчання іноземних мов зокрема.

Іноземна мова виступає нині важливим засобом не тільки міжособистісної комунікації, а й (що не менш важливо) міжкультурного спілкування. Вона сприяє вербальному порозумінню громадян різних країн, забезпечує такий рівень їхнього культурного розвитку, який дозволяє вільно і комфортно почуватися у країні, мова якої вивчається. У зв'язку з цим стає актуальною позиція, за якої здатність зрозуміти представника іншої культури залежить не тільки від коректного використання мовних одиниць, але й від особливих умінь зрозуміти норми його культури, у тому числі мовленнєвої поведінки у різноманітних ситуаціях спілкування. Це зобов'язує розглядати іноземну мову як своєрідний інструмент пізнання іншої культури та пропаганди власної, що сприяє духовному взаємозбагаченню, підвищує рівень гуманітарної освіти. Зазначене зумовлює необхідність перегляду цілей навчання іноземних мов у контексті нової парадигми іншомовної освіти – компетентнісної, яка набуває поширення з початку XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри досить активне дослідження головних ідей компетентнісного підходу до змісту іншомовної освіти вітчизняними вченими (П. О. Бех, Н. М. Бібік, О. Б. Бігич, І. А. Воробйова, О. О. Миролубов, О. Є. Місечко, О. О. Першукова, О. І. Пометун, Ю. П. Федоренко) менше уваги приділяється ними історії розвитку цілей навчання іноземних мов у контексті компетентнісної освітньої парадигми.

Тому **метою даної статті** є аналіз процесу трансформації цілей навчання іноземної мови у вітчизняній школі у світлі сучасних європейських тенденцій.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку змісту іншомовної освіти розробка компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов зумовлена зміною освітніх парадигм: знаннєвої на компетентнісну. Орієнтиром для запровадження такого навчання виступають Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти (ЗЄР), закладені в основу нової програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів для 2-12 класів (керівник авторського колективу проф. П. О. Бех, 2001).

У цій програмі весь процес оволодіння іноземною мовою зводиться до вирішення однієї великої мети – практичного опанування учнями мовленнєвих умінь на рівні, достатньому для здійснення міжкультурного іншомовного спілкування в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні та письмі в типових ситуаціях. Тобто, замість традиційного формулювання кінцевої мети навчання іноземної мови у загальноосвітній школі, вираженого в термінах "цілі навчання" (практичні, освітні, виховні і розвивальні), пропонується єдине інтегруюче поняття – міжкультурне іншомовне спілкування (комунікативна компетенція – в українському перекладі оригінального тексту) [1: 3].

Комунікативна компетентність, структура якої в шкільній програмі 2001 р. максимально наближена до ЗЄР, включає в себе мовні та мовленнєві, соціокультурні та соціолінгвістичні, дискурсивні та стратегічні компетенції. Таким чином, дана програма оперує терміном "компетенції", не вживаючи при цьому термін "цілі". Ця ж тенденція початкового етапу розробки компетентнісного підходу до іншомовної освіти простежується у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2004), де компетентність учнів формулюється в термінах "змістові лінії": мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна (стратегічна).

Зауважимо, що попри відсутність у Державному освітньому стандарті чіткого виділення традиційних цілей шкільного навчання іноземної мови їх зміст деякою мірою відображається в завданнях освітньої галузі "Мови і літератури", спрямованих на формування в учнів стійкої мотивації до вивчення мов та виховання поваги до них, розширення та активізацію словникового запасу учнів, формування гуманістичного світогляду, моральних та естетичних переконань, толерантного ставлення до різних народів [2]. Як бачимо, шляхом використання терміна "змістові лінії" автори Державного стандарту намагаються об'єднати ті сутнісні ознаки, які вкладалися в обидва поняття – "цілі" і "компетенції". При цьому мовленнєва і мовна змістові лінії корелюються з практичною

метою навчання іноземних мов. Соціокультурна і діяльнісна (стратегічна) змістові лінії лише частково узгоджуються з освітньою, виховною і розвивальною цілями.

Необхідно зазначити, що після виходу Державного освітнього стандарту (2004) постало питання про внесення змін до програми з викладання іноземних мов. Затвердженню вдосконаленої редакції цих програм передувало прийняття в цьому ж році Концепції навчання іноземних мов у середній загальноосвітній 12-річній школі, підготовленої науковими співробітниками лабораторії навчання іноземних мов Інституту педагогіки АПН України.

Особливо важливим для встановлення змісту цільового компонента іншомовної освіти в контексті зазначеної концепції є виділення в ній, крім мовних (лінгвістичних), мовленнєвих, соціокультурних, соціолінгвістичних і загальнонавчальних компетенцій, ще й чотирьох традиційних цілей навчання іноземних мов – практичної, виховної, освітньої і розвивальної, хоча зміст цих цілей, на жаль, не розкривається. Визначені в концепції види компетенцій формують комунікативну компетентність учнів, яка виступає практичною метою навчання іноземних мов, є основною й означає оволодіння мовою як засобом міжкультурного спілкування, розвиток умінь використовувати її як інструмент у діалозі культур. Щодо виховної, освітньої і розвивальної цілей, то, відповідно до концепції, всі вони досягаються в комплексі, підпорядковуються основній практичній меті та реалізуються в процесі її досягнення і сприяють, таким чином, всебічному розвитку особистості учня [3].

Отже, можемо зробити висновок, що затвердження в 2004 р. Концепції навчання іноземних мов у середній загальноосвітній 12-річній школі стало початком поступового повернення до виділення чотирьох цілей навчання в межах компетентнісного підходу до мовної освіти. У зв'язку з цим відбувається посилення уваги науковців до розкриття в умовах компетентнісної побудови змісту освіти ролі виховної, освітньої і розвивальної цілей навчання іноземної мови, без яких неможлива участь учнів у міжкультурній комунікації (діалозі культур).

Відмова від конкретного формулювання цілей навчання іноземних мов упродовж 2001-2005 рр. (коли в шкільній практиці використовувалась програма 2001 р., побудована суто на виділенні окремих компетенцій) виявилася непродуктивною. Це зумовило необхідність повернення до визначення в межах діючої компетентнісної парадигми кінцевих результатів іншомовної освіти за допомогою поняття "мета навчання", про що свідчить нова редакція шкільної програми 2005 р. Ця редакція базується вже не лише на формуванні в учнів певних видів компетенцій (комунікативних і загальних), а й на реалізації освітньої, виховної і розвивальної цілей у процесі досягнення головної (практичної) мети навчання.

Зміст освітньої мети в редакції програми 2005 р., на відміну від шкільної програми 1991 р., збагатився формуванням в учнів таких особистісних якостей, як усвідомлення функцій іноземної мови в навчальному процесі й у суспільстві, розуміння особливостей власного мислення, залучення учнів до діалогу культур (іншомовної та рідної), умінь використовувати в разі необхідності різноманітні стратегії для задоволення дидактичних потреб (працювати з книжкою, підручником, словником, довідковою літературою, мультимедійними засобами тощо) [4: 4-5].

Виховна мета в редакції шкільної програми 2005 р., порівняно з першою національною програмою (1991 р.), також тлумачиться значно ширше. Якщо програма 1991 р. передбачає формування лише таких якостей, як працьовитість, наполегливість, уважність, самостійність, то в новій редакції наголошується вже на вихованні в учнів позитивного ставлення до іноземної мови як засобу спілкування, поваги до народу, носія цієї мови, толерантного ставлення до його культури, звичаїв і способу життя; культури спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому світі; емоційно-ціннісного ставлення до всього, що нас оточує; розуміння важливості оволодіння іноземною мовою і потреби користуватися нею як засобом спілкування [4: 5].

Щодо розвивальної мети навчання іноземних мов, то, відповідно до редакції програми 2005 р., вона включає формування у школярів мовних, інтелектуальних і пізнавальних здібностей; готовності брати участь в іншомовному спілкуванні; бажання до подальшого самовдосконалення в галузі володіння іноземною мовою; умінь переносу знань і навичок у нову ситуацію шляхом виконання проблемно-пошукової діяльності [4: 5]. Такий перелік умінь та здібностей, що входять до змісту розвивальної мети навчання іноземних мов, свідчить про значне посилення уваги до її чіткого виділення і формулювання в контексті нині поширеного компетентнісного підходу (щоб внести ясність, підкреслимо, що у шкільній програмі 1991 р. розвивальна ціль іншомовної освіти згадувалася побіжно і обмежувалася лише тезою про необхідність розвитку пам'яті учнів).

Таким чином, визначені в новій редакції шкільної програми (2005) освітня, виховна і розвивальна цілі навчання іноземних мов є складними утвореннями й охоплюють ряд завдань, які, зауважимо, більшою мірою відповідають завданням іншомовної освіти, запропонованим у Проекті державного освітнього стандарту (1996). Порівнявши ці цілі в двох вищезгаданих документах, ми виділили деякі відмінності у їх формулюванні. Однією з них є поява в редакції програми 2005 р. ще двох завдань стосовно освітньої мети – усвідомлення учнями функцій іноземної мови в навчальному процесі й у суспільстві та вміння застосовувати при необхідності мультимедійні засоби. Таке розширення змісту освітнього аспекту, на нашу думку, зумовлене значною зміною в Україні статусу іноземної мови в контексті загальноєвропейської і глобальної взаємодії. Нагадаємо, що іноземна мова почала розглядатися вже не лише як засіб міжособистісного спілкування, але і як своєрідний інструмент пізнання іншої культури та пропаганди власної. Це, в свою чергу, викликало зосередження уваги на розвитку в учнів здібностей використовувати іноземну мову як інструмент спілкування в діалозі культур і засіб міжособистісної взаємодії в умовах багатонаціонального і полікультурного світового простору. Дана особливість визначається нами як ще одна відмінність нині діючої шкільної програми (2005 р.) від проекту державного освітнього стандарту (1996 р.) стосовно постановки цілей навчання іноземних мов.

Варто врахувати, що освітня, виховна і розвивальна цілі навчання досягаються в комплексі і підпорядковуються головній меті, яка тлумачиться в діючій шкільній програмі як формування в учнів комунікативної компетентності, базою для якої є комунікативні вміння, сформовані на основі мовних знань і навичок. Причому ці комунікативні вміння в новій редакції програми (2005 р.) дещо розширені, порівняно з тими, які подаються в програмі з іноземних мов 2001 р. Вони, крім умінь здійснювати усномовленнєве і писемне спілкування, розуміти зі слуху зміст автентичних текстів, читати і розуміти автентичні тексти різних жанрів, включають ще додатково вміння адекватно використовувати досвід, набутий у вивченні рідної мови, розглядаючи його як засіб усвідомленого оволодіння мовою іноземною, а також використовувати в разі необхідності невербальні засоби спілкування за умови дефіциту наявних мовних засобів.

Отже, прийняття редакції програми 2005 р. позначило суттєвий крок у розвитку змісту іншомовної освіти загалом і цілей навчання зокрема, який засвідчує необхідність чіткого виділення та формулювання в межах компетентнісного підходу практичної, освітньої, виховної і розвивальної цілей навчання іноземних мов. Це пояснюється тим фактом, що в ході трансформаційних процесів, які спостерігаються в змісті освіти у світлі сучасних європейських тенденцій, цільовий компонент залишається постійним системоутворювальним чинником цього змісту, базовим для будь-якої освітньої парадигми.

У контексті нині діючого компетентнісного підходу до мовної освіти не можна не звернути увагу на дещо змінене у новій редакції шкільної програми (2005) виділення груп компетенцій – комунікативних і загальних, які максимально відповідають змісту компетенцій, визначених у ЗЄР. Якщо в програмі 2001 р. комунікативна компетентність учнів базувалася на мовленнєвих та мовних, соціокультурних та соціолінгвістичних, дискурсивних і стратегічних компетенціях, то в чинній програмі соціокультурні і стратегічні компетенції віднесені вже до групи загальних компетенцій, які включають знання, безпосередньо не пов'язані з мовою, а також різного роду вміння і навички, що корелюються з певними аспектами освітньої і розвивальної цілей навчання іноземних мов. Так, загальні компетенції у своєму складі охоплюють: 1) декларативні знання, які включають знання світу, соціокультурні знання (вони є основою формування соціокультурної компетенції) і міжкультурне усвідомлення; 2) практичні та міжкультурні уміння і навички, такі як соціальні вміння, навички повсякденного життя тощо; 3) "компетенції існування", які пов'язані з індивідуальними особливостями поведінки, мотивацій, цінностей, ідеалів та типу особистості; 4) загальнонавчальні компетенції (уміння вчитися), що сприяють оволодінню учнями стратегіями мовленнєвої діяльності, спрямованої на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем [4: 4].

Такі позитивні, на нашу думку, зміни можна пояснити посиленням на сучасному етапі формування змісту іншомовної освіти уваги до розвитку та саморозвитку особистості як суб'єкта діалогу культур і носія колективних та індивідуальних соціокультурних характеристик.

У контексті європейського освітнього простору необхідно звернути особливу увагу на успішну реалізацію визначених у чинній програмі цілей навчання іноземних мов, яка, як відомо, можлива за умови забезпеченості змісту навчання шкільними підручниками, що виступають механізмами виконання цих цілей і їх завдань. Підручники, як і навчальний процес загалом, мають підпорядковуватися досягненню практичних, освітніх, виховних і розвивальних цілей у їх єдності. Матеріал цих підручників "повинен забезпечувати не лише оволодіння знаннями, навичками і вміннями з предмета, але й розвивати увагу, пам'ять, мислення учнів, формувати в них уміння робити висновки й узагальнення, розширювати світогляд, підвищувати культурний рівень, сприяти розвитку особистісних якостей, у тому числі доброзичливості, співпереживання, колективної взаємодопомоги тощо" [5: 22].

Зауважимо, що на сучасному етапі загальноосвітні навчальні заклади продовжують користуватися випущеними в кінці 1990-х рр. підручниками, авторами яких є В. М. Плахотник та Р. Ю. Мартинова. Поряд з цим особливого поширення набувають сьогодні підручники з англійської мови (Л. В. Биркун, О. Д. Карп'юк, А. М. Несвіт, Л. В. Калініної та І. В. Самойлюкевич), німецької (Н. П. Басай), французької (Н. Чумак, Т. Голуб) та іспанської мови (В. Г. Редько), побудовані вже не на свідомо-порівняльному, а комунікативному підході до навчання іноземних мов. Загальними рисами, що свідчать про комунікативну спрямованість цих підручників, є, на нашу думку, наступні: орієнтація вправ на розвиток умінь вести бесіду, обговорювати проблеми з певної теми; посилення уваги до застосування рольових ігор з метою формування навичок спілкування; мінімальне використання рідної мови.

Таким чином, підсумовуючи результати трансформації цілей навчання іноземної мови в національній школі в контексті європейського освітнього простору, варто відзначити такі напрями цієї трансформації:

- зосередження (після прийняття шкільної програми 2001 р.) уваги на формуванні міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності, що включає лінгвосоціокультурні, дискурсивні, стратегічні та лінгвістичні компетенції, і тимчасова відмова у зв'язку з цим від чіткого виділення цілей навчання іноземних мов;

- затвердження в 2004 р. Державного освітнього стандарту, що зумовив введення для позначення цілей навчання поняття змістової лінії, яке намагається об'єднати ті сутнісні ознаки, котрі вкладалися в поняття "цілі" і "компетенції";

- виділення в Концепції навчання іноземних мов (2004) практичної, освітньої, виховної і розвивальної цілей, що стало початком поступового повернення до виділення традиційних цілей у рамках компетентнісного підходу до мовної освіти;

– посилення і закріплення з виходом нової редакції шкільної програми (2005) тенденції до чіткого формулювання чотирьох цілей навчання іноземних мов у межах діючої компетентнісної парадигми.

Висновки. Проведений аналіз цільового компонента навчання іноземних мов з початку XXI століття засвідчує постійні трансформації в його змісті, які в результаті зумовили обов'язкове виділення цілей навчання як системоутворювального чинника в контексті компетентнісної освітньої парадигми.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в розгляді шляхів впровадження компетентнісного підходу у зміст іншомовної освіти; створенні умов успішної реалізації Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти при конструюванні навчальних програм, складанні підручників; цілісному забезпеченні змісту навчання навчально-методичними комплексами, побудованими з урахуванням останніх науково-методичних надбань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова. 2–12 класи / [за ред. проф. П. Беха]. – К. : Шкільний світ, 2001. – 44 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1–2. – С. 5–60.
3. Концепція навчання іноземних мов у середній загальноосвітній 12-річній школі // English. – 2004. – № 6. – С. 3–8.
4. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів та спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов. Іноземні мови. 2–12 класи. – К. : Перун, 2005. – 207 с.
5. Методичні рекомендації щодо вивчення навчальних дисциплін у 5 класах у 2005 / 06 навчальному році // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2005. – № 7–8. – С. 3–64.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Programy dlia zagal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. Anglii'ska mova. 2–12 klasy [Secondary Schools Curricula. English. Grades 2–12] / [za red. prof. P. Bekha]. – K. : Shkilnyi Svit, 2001. – 44 s.
2. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zagal'noi serednioi osvity [The State Standard of the Basic and Complete Secondary Education] // Informatsiyni zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [The Informational Bulletin of the Ministry of Education and Science]. – 2004. – № 1–2. – S. 5–60.
3. Kontseptsiiia navchannia inozemnykh mov u serednii zagal'noosvitnii 12-richnii shkoli [The Concept of Teaching Foreign Languages at the Secondary School] // English. – 2004. – № 6. – S. 3–8.
4. Programy dlia zagal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv ta spetsializovanykh shkyl z poglyblyenym vyvchenniam inozemnykh mov. Inozemni movy. 2–12 klasy [Curricula for Secondary and Specialized Schools with the Advanced Study of Foreign Languages]. – K. : Perun, 2005. – 207 s.
5. Metodychni rekomendatsii shchodo vyvchennia navchal'nykh dystsyplin u 5 klasakh u 2005 / 06 navchal'nomu rotsi [Methodological Recommendations for the 5th Grade Subjects Study in the 2005 / 06 Academic Years] // Informatsiyni zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [The Informational Bulletin of the Ministry of Education and Science]. – 2005. – № 7–8. – S. 3–64.

Матеріал надійшов до редакції 13.03. 2012 р.

Лытнева Т. В., Разинкина Е. В. Трансформация целей обучения иностранному языку в Украине в контексте европейских образовательных тенденций.

В статье анализируется процесс трансформации целевого компонента обучения иностранному языку в отечественной школе в свете современных европейских тенденций. Обосновывается целесообразность выделения и формулирования учителем традиционных целей обучения иностранным языкам на этапе внедрения компетентностного подхода в иноязычное образование. На основании официальных документов и школьных программ рассматривается содержание практической, образовательной, воспитательной и развивающей целей обучения в пределах компетентностной образовательной парадигмы. Раскрывается сущность определенных действующей программой по иностранным языкам компетенций, которые формируют межкультурную коммуникативную компетентность ученика.

Lytniova T. V., Razinkina L. V. Transformation of Aims of Foreign Language Teaching in Ukraine in the Context of the European Educational Tendencies.

The article analyzes the process of transformation of the aim-centered component of teaching foreign languages in Ukraine according to the modern European tendencies. The expediency of determination and formulation of the traditional aims of foreign language teaching at the stage of introducing the competence-based approach into the foreign language education is substantiated. Grounded on the official documents and school curricula, the article deals with the contents of practical, educational, cultural and developmental aims within the competence-based educational paradigm. The essence of the competences defined in the domestic foreign language curriculum is revealed. The idea of building up the pupil's intercultural communicative competence is focused on.